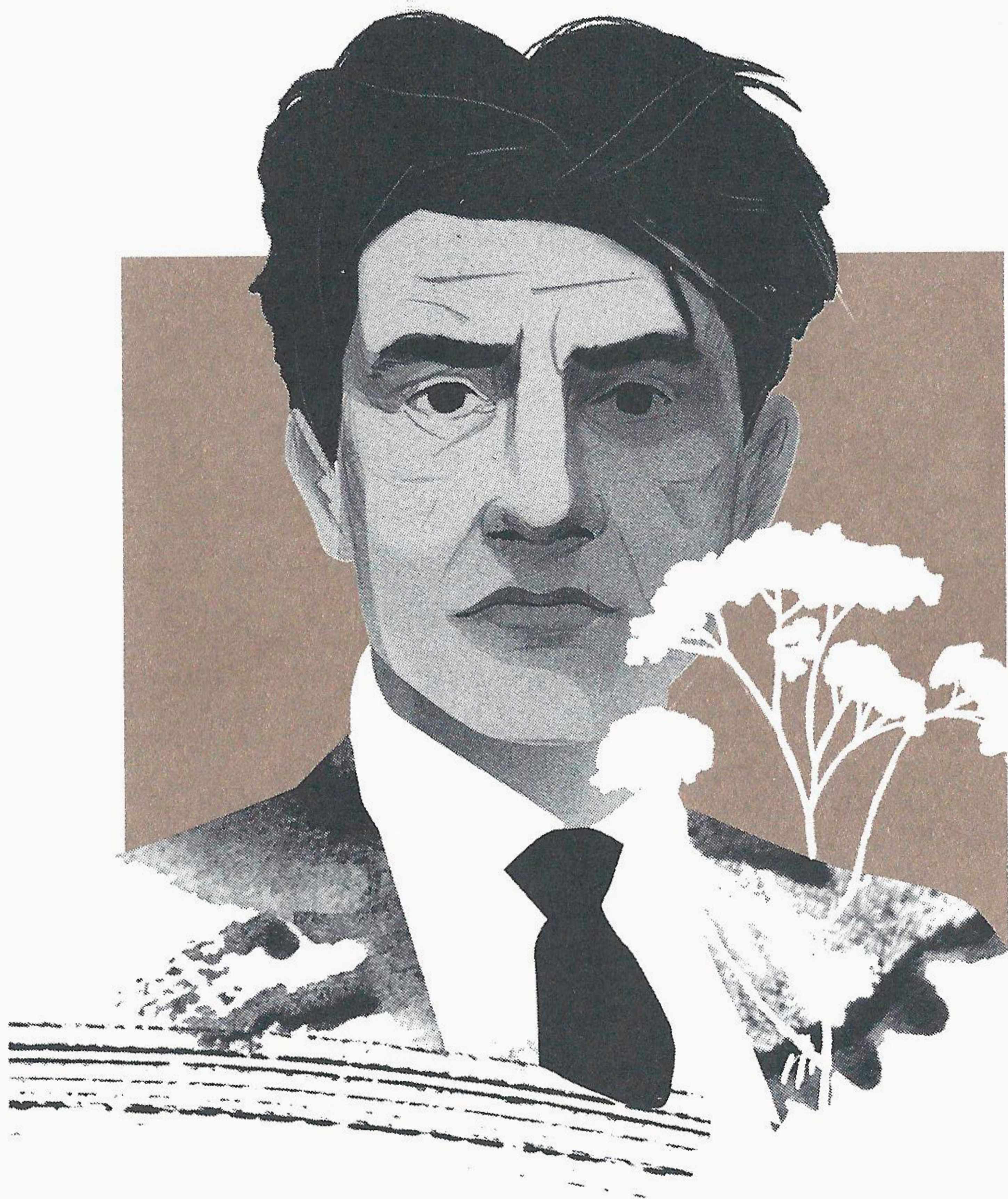

ГРИГІР ТЮТЮННИК. У ПОШУКАХ ВТРАЧЕНОГО БАТЬКА

1942 рік. Друга світова війна. Донбас. Він живе з дядьком і тіткою, бо ж його батька арештували і кинули в табори ще п'ять років тому.

Та дядька забирають на фронт. Змучена тітка лишається з дітьми. Підступає голод. Мудрі люди радять хлопчині чкурнути на рідну Полтавщину і спробувати знайти матір. Якщо ще жива.

Десь на фронтах Другої світової воює його старший брат. І ми не ще багато років, аж доки вони порозуміються та знайдуть спільну мову.

Він швидко збирає торбинку в дорогу, особливо й нічого брати з собою — дев'ять сухарів, якась перепічка, банка меду. Та вже дуже скоро харчі закінчаться. І доведеться старцювати. Просити у людей. Згодом він згадуватиме: *«Перший раз просити було неімовірно важко, соромно, одбирало язик і в грудях тепло, тоді трохи привик».*

Попереду два тижні шляху. Через пів України. Через пів війни та повний голод.

Через Слов'янськ, Краматорськ, Павлоград, Полтаву, Диканьку, Опішню.

Він вирушає в дорогу. Йому одинадцять років. Його звать Григiр Тютюнник.

*

Народився Григір 5 грудня 1931 року в селі Шилівка, на Полтавщині*.

Батько Тютюнника — Михайло Васильович — до цього мав перший шлюб, який хоч і тривав недовго, та вже після розлучення від нього народився перший син — Григорій, старший від Григора на одинадцять років.

Після першого шлюбу Михайло Васильович десяток років жив самотнім життям. Він *«не знайшов кращого заняття, ніж займатися поезією, геометрією, бондарством»*.

За вікном 33 рік. Родина пухне з голоду. Григору півтора року. Він уже почав ходити, та з голодом — припиняє, перестає сміятися та агукати. Помирає дід, батьків батько, — про нього Григір скаже: *«Ще й не сивий був і зуби мав до одного міцні»*. Де його могила — ніхто не знає.

Котрогось дня по дорозі до школи забігає старший брат Григорій, приносить окраєць хліба. Батько відломлює окраєць — половину повертає синові, а другу ще раз розломлює — шматочок собі, шматочок малому Григору.

*

1937 рік. Батькові сорок років. Його арештовують, шиють політичний мотив, відправляють етапом до Сибіру. Потому слід його зникає на 20 років. 1957 року приходить папірець, мовляв, реабілітований, невинний. Та можна тільки уявити, скільки настраждалася

* У підготовці розділу використано праці: Дончик В. Любов і біль // Тютюнник Г. Облога: Вибр. Твори / Передм., упорядкув. та приміт. В. Дончика. — К. : Унів. вид-во Пульсари, 2005; Мороз Л. Григір Тютюнник: нарис життя і творчості. — К. : Дніпро, 1991; Григір Тютюнник. Бути письменником: щоденники, записники, листи / Передм., упорядкув. О. Неживого. — К. : Ярославів Вал, 2011.

вся родина і малий Григір за це тавро репресованого, ворога. І де батькова могила — того ніхто не знає.

Мати Григора — молодша від чоловіка на 16 років. На момент, коли його арештували, — їй 24 роки. Невдовзі вона знову одружується. Сімейна історія робить ще один химерний виверт.

Григора забирають до себе Филімон Васильович Тютюнник і Наталя Іванівна Рябовецька, дядько і тітка, молодший батьків брат і його дружина. Шкільний бухгалтер і вчителька української мови. Забирають на Луганщину, селище Щотове, поблизу Антрацита.

Це селище ще дасть про себе знати. У листопаді 2014 року звідти, з тимчасово окупованих територій, надходили повідомлення, що назрівав голодний бунт. Донське казачтво та інші терористи-поплічники стримували місцевих. Тамували бунт, спричинений голодом.

*

1938 рік. Григору сім років. Дядько й тітка, яких він згодом назве своїми *«другими батьками»*, мали принципові погляди стосовно української мови і віддали малого небожа до першого класу з вивченням української. У довколицях таких учнів знайшлося ще шість.

Через малу кількість учнів за два тижні клас ліквідували і відправили Григора до російського першого класу. Наступні чотирнадцять років він спілкуватиметься та писатиме листи — російською. І перші оповідання він теж напише російською.

1942 рік. Дядька Филімона забирають на фронт. Починається голод. Тютюнник згадує: *«Я їв тоді картопляну зав'язь, жолуді, пробував конину — коли вона кипить, з неї багато піни...»*

Він вирушає до рідного дому. Що це була за мандрівка? Через що йому довелося пройти? Що він бачив? Чого зазнав?

Відблиски, відболювання цього можна лише по крихтах збирати в його листах і творах.

Мати була жива, її родина теж. Невдовзі з Донбасу приїхала і тітка з грудною донькою. Невдовзі нове горе — хата згоріла, і вся родина просилася жити до різних людей. Як каже Григор: *«Міняли квартиру за квартиру, бо ніхто довго не хотів держати постійців з двома дітьми»*.

Після закінчення війни повернувся дядько. А ще старший брат Григорій. Поранений, з уламком гранати в тілі. Уламок війни, який ще майже 10 років не могли витягти.

Та між братами не було порозуміння — занадто велика різниця в їхньому життєвому досвіді.

*

Чоловіки з покоління Григора Тютюнника трохи старші за мого батька. Він виростав, взуваючись на цих хлопців. Тож запитую його про покоління Тютюнника: чи було щось особливе у них самих та їхньому ставленні до дійсності?

Я не пригадаю такого масиву ідеалістів, яке породило покоління кінця 1920-х — початку 1930-х років. На їхню долю випали страшні випробування. Вони сформувалися вже в соціалістичну добу, але запізнали на власному і на досвіді батьків випробування 1930–1950-х років. А то були і колективізація, і Голодомор. Самі вони пережили сталінські репресії, війну, повоєнний голод, запізнали тяжку працю. Вони часто ставали годувальниками сім'ї.

Один штрих: так, як працювали люди тоді, не витримує ніякого порівняння з сучасним поняттям про роботу. Неймовірно важко працювали. І попри все вони не обізлилися на світ, а навпаки, сповнені були вітальності й доброї життєвої енергії. Вони справді були ідеалістами. Ідеалістами їх назвали вже вісімдесятники. Прагматичніших вісімдесятників дратував певний романтизм,

неприсосованість покоління шістдесятників, їхня поміркованість і нерішучість.

Я не знаю, як це пояснити. Чи то страждання творить ідеалістів? Чи, можливо, що діяла очищальна сила жертвності відгримілої війни?

Вони були під героїчним пресом батьків, учасників війни.

Але були і сфери, де можна було проявити себе. Покоління Тютюнника було винятково працьовитими, воно не соромилося братися за будь-яку роботу: чоловіки в колгоспах були і доярами, і свинарями. Бо не жили, а виживали — з погляду нинішнього часу.

Особливістю цього покоління був великий інтерес до технічного оновлення сучасного світу: вони захоплювалися велосипедами, мотоциклами, авто. Вони ставали механізаторами, як пізніше говорили, широкого профілю. Це була якась особлива залюбленість у техніку, вони могли безкінечно говорити вечорами про муфти, карбюратори, колінчаті вали, щедро сипали технічними термінами і назвами, які засвоїли в училищах. Вони густо пахли соляркою чи бензином, запах яких не міг перебити навіть «Трійний одеколон» — головний парфум того часу.

Водночас це покоління чоловіків було обдароване особливою увагою жінок. Причиною тому передусім війна, яка забрала мільйони чоловіків. Покоління Тютюнника було пригріте ласкою і вдів, і юних дів. Вони були «королями». Всі ці обставини вплинули і на жіноцтво їхнього покоління: обділені чоловічою увагою, вони по-особливому ставилися до кохання, цінували чоловічі жести. Вони були активні в досягненні своєї мети, перебираючи на себе всі прелюдії цієї важливої справи. Вони поспішали, рано виходили заміж, бо боялись, щоби, бува, не прогавити важливий момент. Тютюнників шедевр «Три зозулі з поклоном» народився саме звідси, з цієї нестерпної жаги любові.

*

1946 рік. Григору 15 років. Іде в Зіньківське ремісниче училище. Відстань між рідною тютюнниковою Шилівкою і Зіньковим — близько 10 кілометрів. В училищі дають хоча б якусь одіж і 700 грамів хліба на день. Голод 47-го вони переживають завдяки цим глевким сплюснутим шматкам хліба, які Григир приносить додому.

1972 року, у листі до своєї постійної перекладачки російською, Ніни Дангулової, Григир пише: *«У Києві туман доїдає останній сніг, якого й так було мало, ніби хліба в торбі старця в голодний рік. Боюся посухи. Страшенно боюся, тому — пам'ятаю посуху 46-го року та її наслідки».*

Минули десятки років, біль і пам'ятання про ті роки нікуди не поділися.

У записниках можна знайти і такі слова: *«Се в мене голодовська звичка, даруйте, — після кожного обіду та вечері їсти хліб».* Чи то почуте, чи то заготовка репліки для майбутнього оповідання.

Навчання триває недовго, підліткам видають атестати слюсарів і відправляють до Харкова на завод імені Малишева. Селять в гуртожиток, в одній кімнаті — 68 душ. Згодом Тютюнник іронічно й гірко згадає: *«Став я належати до пануючого класу, ходив через оспівану заводську прохідну... їв по талончиках у цеховій їдальні, одержував карбованців щомісяця, доки не закашлявся од іржавчаної пилуки поганим, нездоровим кашлем».*

Тютюнник тікає з виробництва, іде додому, до матері. Тоді ж трапляється перше любовне розчарування Григора.

Невдовзі його відправляють у Полтавську колонію на чотири місяці. За те, що не відробив обов'язкових три роки після навчання в училищі. Коли Тютюнника випускають, табірний бібліотекар каже йому на прощання: *«Тебя выпускают? Ах, жаль, хороший читатель был».*

Тютюнник повертається в рідний колгосп. Тепер уже не тільки його батько — ворог народу, а він і сам стає тюрязним. І Григору про це не дають забути. Особливо коли треба присилувати до тяжкої роботи.

Та ще й у матері з'являється новий чоловік.

Тютюнник вербується знову на Донбас, будувати Миронівську теплову електростанцію в Донецькій області. Тютюнник каже: *«Зажив, сказать, самостійною житухою. Навіть посилки матері слав: калоші, матерійки на піджачок тощо. Слюсарював, їздив на машинах, майстрував».*

*

Листопад 1951 року. Тютюннику 19 років. Армія. Його відправляють служити у Владивосток, радистом. Служити на чотири роки.

Із часів служби, звісно, лишаються десятки історій, які наші батьки так люблять переповідати нам сотні разів. Привід, який запустить цей раптовий, зненацький спогад — неважливий.

Як-от у нарисі «Світла душа. До п'ятдесятиріччя з Дня народження Василя Шукшина» (1979) Тютюнник з-поміж іншого згадує і таку історію: *«Я чув і раніше: Шукшин — актор, письменник і режисер. До таких "усебічних" людей у мене недовір'я ще зі служби. У нас був старший матрос, який малював, грав на баяні і писав замітки до флотської газети "Боевая вахта". Все по нотах — і грав, і малював, і писав».* І його погляд на доросле життя багато в чому сформований «мудростями» служби в армії.

*

У записнику Григора кілька поетичних замальовок із тих часів, перші спроби схопити дійсність:

«Светлячки здесь появляются в июле месяце и исчезают в конце августа. Их так много в лесу, что он кажется чем-то вроде загадочно-сказочного царства. Тьма и множество мелькающих зеленых искринок».

Або таке:

«Вечером Владивосток красив до обаятельности, днем — сучен и сер. Особенно в туманную блокаду».

І ще таке:

«На пляже. Общее впечатление. Бесстыдно обнаженные тела жирные, животастые, отвратительно, безобразно. Лучше купаться на водной софе».

Або таке:

«В конце августа здесь в лесу появляется густой запах. Он похож на запах цветущей гречихи, но несколько горьковат и терпкий. Странно то, что он бывает только вечером и ночью. Днем нет».

І таке:

«Жизнь — это огромное, необъятное совокупие линий, по которым мчатся наши жизни. И кто его знает, какая стрелка переведет нас на линию, по которой мы хотели бы мчатся».

*

Запитую батька про службу в радянській армії і життєві паралелі між Григором Тютюнником та його улюбленим письменником, режисером, актором Василем Шукшиним.

Покоління Тютюнника охоче йшло в армію, вони самовіддано служили. Армія була компенсаторною віддушиною для них як для чоловіків, котрим «не пощастило» повоювати. Ними командували, як правило, офіцери-фронтовики, і, звичайно, вони були

надвимогливими у ставленні до солдатів, винуватих уже тим, що «не нюхали пороху».

Що значить «нюхати порох»? Цей метафоричний вислів, до слова, має в армії, в артилерії, де мені довелося служити, реальне втілення. На перших стрільбах на полігоні відбувається армійський ритуал посвяти «нюхання пороху». Після першого бойового пострілу командир гарматного відділення відкриває замок, звідки вилітає гільза, яка ще димить, і солдати першого року збираються навколо гільзи і демонстративно нюхають «дим-димок» від пострілу. Тож на службі в армії покоління Тютюнника не тільки «нюхало порох», їм, як відомо, довелося бути піддослідними при атомних випробуваннях. Скуштували всякого.

І доля Григора Михайловича доволі показова для цього покоління. Рання втрата батька — не просто втрата, як це було з багатьма його однолітками, батьки яких загинули на фронтах Другої світової війни. Вони могли бодай похвалитися тим, що їхні батьки полягли смертю хоробрих, так найчастіше писали в похоронках, які отримували матері. Батько ж Григора, Михайло Васильович, був «ворогом народу». Думаю, Григир чув це не раз.

Подібна історія, до слова, трапилася і з батьком Василя Шукшина, котрий п'ятилітнім почув постріл на околиці села, який забрав життя його батька. Це незгойна рана. І симпатія Григора до творчості Шукшина виникла, не в останню чергу, через близькість долі. Доля вирізила їх навіть трагедією, що не була схожа на інші і поселилася десь у глибині душі, часом зринаючи на сторінках книг.

Трагедія війни в силу їхнього віку не дала цьому поколінню проявитися якнайповніше, по-чоловічому, бо поряд були фронтовики, а саме вони були героями. Всі говорили про війну, а вони не могли навіть думати про свою причетність до головної події їхнього життя.